

GELENEK VE YENİLENME GERİLİMİNDE AKİF'İN TUTUMU *

Vahdettin IŞIK¹

Öz

Türkiye'nin yakın tarihini şekillendiren en önemli gerilim hatlarından birini gelenek ve yenilenme karşısında takınılan tutum oluşturmaktadır. Bir uçta ülkeyi selamete erdirmenin yolunu, güncel tarihi ve toplumsal gerçekliğe körleşecek seviyede geleneğe bağlanmakta arayanlar, diğer uçta ise İslami geleneği ve bu geleneğin tezahürü olan kurumları büsbütün tasfiye etmekte görenler vardı. Bu yeniden şekillenme sürecinde doğrudan sorumluluk üstlenen ve bu ülkenin milli marşını yazan Mehmed Akif ise milletin kimliğini belirleyen ilkelerden vazgeçmeden tarihi-toplumsal gerçeklikle sağlıklı bir ilişki kurmanın mümkün olduğuna inanıyordu. Akif'in bu yaklaşımını hangi esaslar üzerine temellendirdiğini açıklığa kavuşturmak Türkiye'nin düşünce ve siyaset muhitlerinde halen güncelliğini koruyan bu gerilimin anlaşılmasına da katkı sunacaktır. Oysa Akif üzerine yapılan çalışmalar onun gelenek ve yenilenme gerilimine dair düşüncelerinden çok yetişmesinde etkili olan kişilere, ailesine ve şahsiyetine odaklanmaktadır. Elinizdeki makale ise mevcut çalışmalardaki bu eksikliği gidermeye, aynı zamanda onun Türk düşünce dünyasının temel gerilim hattını oluşturan gelenek ve yenilenme karşısında nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği hususundaki cevabını açıklığa kavuşturmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Tarihsel ve Toplumsal Gerçeklik, Yeni Durum, Gelenek, Yenilenme

* Bu çalışma, 27-31 Ekim 2021 Tarihleri arasında Burdur Mehmet Akif Üniversitesi'nde düzenlenen III. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy: İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş halidir.

¹Dr, İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, E-posta: vahdettin@ihu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7312-9639

AKİF'S ATTITUDE IN THE TENSION BETWEEN TRADITION AND RENEWAL

Abstract

One of the most important tension lines that shaped Turkey's recent history is the attitude taken towards tradition and renewal. On one side, there are those who seek the path to saving the country by clinging to tradition to the extent of losing sight of current history and social reality. On the other side, there are those who completely eliminate Islamic tradition and institutions that are the manifestation of this tradition. In this process of reshaping, Mehmed Akif, who took direct responsibility and wrote the national anthem, believed that it was possible to establish a healthy relationship with historical-social reality without giving up the principles that define the identity of the nation. Understanding this tension, which still remains relevant in Turkey's intellectual and political circles, will also contribute to clarifying what principles Akif based his approach on. However, studies on Akif focus on the people, family and personality that had an impact on him rather than his thoughts on the tradition-renewal tension. This article aims to fill this gap in existing studies and contribute to clarifying how to approach the fundamental tension line of Turkish thought world between tradition and renewal, which Akif represents.

Keywords: Mehmed Akif, Historical and Social Reality, New Situation, Tradition, Renewal

GİRİŞ

Türkiye'nin yakın tarihi, gelenek ile yeni olan karşısında nasıl bir tutum belirlemek gerektiği dolayımından yaşanan gerilimlerle şekillendi. Ülkenin kurtuluşunu geleneğe sığınmakta arayanlar yanında, çözümü geleneği büsbütün terk etmekte görenler de oldu. Akif ise hem geleneğe sığınarak içinde yaşanan tarihi-toplumsal bağlamı ıskalamanın hem de bu ülkenin mutabakat zemini olan sabitelerin terk edilmesinin de sorun çözme kabiliyetinin olmadığını düşünenler arasında yer alır. Bu yaklaşım, üzerinde yaşadığımız ülkenin İstiklal Marşı'nı yazmayı mümkün kılan bir düşüncenin de dayanak noktalarından birini ifade etmektedir. Dolayısıyla onun düşüncelerini anlamanın bir anlamda bu ülkenin mutabakat metni olan İstiklal Marşı'nı yazan düşünceyi ve ruh dünyasını anlamakla hayati bir irtibatı olduğunu söyleyebiliriz.

Kuşkusuz bir şahsı, bir eseri ve bir fikriyatı anlamanın imkânlarını hesaba katarak yola çıkmak gerekmektedir. Bahis konusu hesabı doğru yapabilmek için ise İbn Haldun'a kulak vermek yolumuzu aydınlatabilir. İbn Haldun otobiyografisini yazdığı eserinde, bir anlamda düşüncesinin zeminini bize anlatmak ister (Haldun, 2011). Mukaddime'deki kavram çerçevesini eksene alarak ifade edersek, o insanın tüm birikimini bir amaca yöneltmede etkin

bir rol oynayan kendi asabiyetinin bağlamını bize anlatır. Zira düşünceler bir boşlukta değil, insan ilişkilerinin içinde cereyan ettiği tarihi-toplumsal bir bağlamda varlık kazanmaktadır (Gökdağ, 2021). Bu yüzden tarihi ve toplumsal bağlamı hesaba katmadığımız yahut doğru kavramadığımız takdirde kavramlarımızı ve önermelerimizi zeminsiz bırakmış oluruz. Bu duruma düşmemek için Akif'in ruh ve zihin dünyasında derin izler bırakan tarihi-toplumsal vasatın genel bir tasvirini yapmamız gerekir. Bu yüzden biz de Akif'in düşünce dünyasında odak bir konuma sahip olan gelenek ve yenilenme gerilimine dair yaklaşımını anlamaya katkı sunacak bağlama değinme ihtiyacı duyuyoruz. Bu bağlamda önce onun düşüncelerinin şekillenmesinde etkisi olan ailesinin bazı özelliklerini, etkilendiği kişileri ve hocaları, nihai olarak da yaşadığı dönemin genel bir tasvirini yapmaya çalışacağız. Kuşkusuz amacımız onun kolaylıkla pek çok mecrada bulunabilecek biyografisini yazmak değildir. Onun ailesi, etkilendiği şahıslar, eserler ve yaşadığı döneme dair vereceğimiz malumat, çalışmamızın odağını oluşturan Akif'in gelenek ve yenilenme konusundaki düşüncelerinin zemini olarak gördüğümüz şeyleri dile getirmek için bir bağlam okuması olarak görülmelidir. Buna istinaden, elinizdeki çalışmada önce Akif'in düşünceleri ve hissiyatı üzerinde etkili olmuş ailesine, ders aldığı hocalarına ve beslenme kaynaklarına değineceğiz. Ardından Akif'in gündemlerine zemin oluşturan dönemin genel tasvirini yapacağız. Nihai olarak da onun yaşadığı dönemde gelenek ve yenilenme gerilimine yol açan Müslümanların ana gündemi ile bu gerilimin nasıl aşılabileceği hususunda Akif'in tekliflerini yazacağız.

1. AKİF'E VE YAŞADIĞI DÖNEME DAİR

Akif 1873 (H. 1290) yılında hayata gözlerini açıyor. Doğduğu yer, Fatih'in Sarıgözel semtidir. Annesi Emine Şerife Hanım'ın Buhara kökenli bir aileye mensup olduğunu biliyoruz. Babası Mehmed Tahir Efendi ise Arnavutluk'un İpek kasabasının Suşisa köyünde doğmuş ancak eğitimini tamamlamak için geldiği İstanbul'dan ömrünün sonuna kadar bir daha ayrılmamıştır. Güzel ahlakı ve titizliği ile maruf Mehmed Tahir Efendi, Temiz Tahir Efendi diye tanınmış bir müderristir. Babası, Akif'in ifadesiyle kendisinin ilk hocasıdır.²

Akif, Rüşdiye tahsiline devam ederken bir taraftan da hıfza çalışmıştır. Yine bu dönemde Arapça ve Farsçasını ilerletmiştir. Beslenme kaynakları arasında Temiz Tahir Efendi(babası-Arapça Sarf-Nahiv hocası), Mevlana, Şirazlı Hafız, Sadi, Fuzûlî, İbn Fariz, Hersekli Hoca

² Akif babası hakkında şunları ifade ediyor: Babam Fatih müderrislerinden İpekli Hoca Tahir Efendi merhumdur ki, benim hem babam hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim." Bkz.; Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İkinci tab'ı, Sebilürreşad Yayınları, İstanbul 1960, s. 37.

Kadri Efendi(Türkçe hocası), Esad Dede(Mesnevi, Hafız Divanı ve Gülistan okuduğu hocası), Rıfat Hüsametdin Paşa(Biyoloji hocası), Muallim Naci(Edebiyat hocası), Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Ferid Vecdi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdulhak Hamid, Abdurresid İbrahim ve Said Halim Paşa gibi Müslüman şahsiyetler yanında, A. Lamartine, Victor Hugo, E. Zola ve Dümafis gibi Avrupalı şair ve yazarlar da bulunmaktadır(Edib, 1960, p. 37).

Sezai Karakoç, Akif'in karakter çizgilerini nereden aldığına dair şu tasviri yapar:

Baba soyu Rumeli, ana soyu Buharalı, doğuş yeri Fatih. Yani tam olarak Doğu İslamlığının, Batı İslamlığının ve Merkez İslamlığının sentezi bir çocuk. Çağ güç, çetin bir çağ; bir batış çağı. Anne çizgisi duyarlığı, sağduyuyu, kendini bir ülkeye adayışı, şairliği getirecek; baba çizgisi ataklığı, savaşkanlığı, yılmazlığı ve her vuruşmada daha çelikleşen bir savaş adamını, gözü pekligi, korkmazlığı, ürkmезliği, dönmezliği, umutsuzluğa sürekli olarak düşmemeyi getirecektir(Karakoç, 2011, s. 8).

Karakoç'un da vurguladığı gibi Akif'in hemen dikkati çeken özelliklerinden biri çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasıdır. Beslenme kaynaklarında da görülebileceği gibi Akif hem İslam medeniyetinin kaynaklarını hem de modern Avrupa literatürünü birincil kaynaklardan okuma imkanı yakalamış bir aydındır. Üstelik de Akif'in birikimi toplum, siyaset ve sanat alanına dair bilimlerin yanında veterinerlik gibi pozitif bir bilimin beslediği çok yönlü bir çerçeveyi içermektedir. Şiirleri başta olma üzere onun eserlerinde gördüğümüz yüksek hissiyat ile adeta insanı bir film ile karşı karşıya getiren gerçekçi tasvirleri bu çoklu formasyon ile mümkün olabilmıştır. Bu çok yönlülüğün, gelenek ve yenilenme meselesindeki tutumunda da görülebileceği gibi onun düşüncelerinde ciddi bir itidal oluşturduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Kuşkusuz Akif'in itidalli tutumunu sadece bu nitelikleri ile izah etmek eksik bir izah olacaktır. Zira şahsiyetleri ve eserleri tarihi-toplumsal bağlamı içinde ele aldığımız ölçüde gerçekliği kavrayabiliriz. Dolayısıyla Akif'in düşüncelerini bağlamında anlayabilmek için yaşadığı dönemi dikkate almamız gerekmektedir. Akif'in yaşadığı dönem, üst üste gelen yenilgiler sonrası, Müslümanların ciddi bir özgüven kaybı yaşamaya başladığı yıllardır. Bunun sonucu olarak birçok Müslüman aydın kendi geleneğine yabancılaşmış, çözüm için Batı'nın şakirdi olmayı tercih etmişti. Bu aydınlara göre başarının adresi belliydi. Avrupa galip bir medeniyetti ve bizim için Garplılaşmaktan başka bir yol görünmüyordu (Cevdet, 1913, s. 1983). Zira Avrupa dünyanın önemli bir kısmını sömürgeleştirmeyi mümkün kılan bir gücün sahibiydi. Mamur şehirler, gündelik hayatı görülmemiş seviyede kolaylaştıran

üretim, ulaşım ve haberleşme teknolojileri bunun açık göstergeleriydi. Buna karşılık, Avrupa dışı dünyanın hemen tamamında olduğu gibi bizde de yıkık dökük bir hayat ve gündelik sorunlarını kendi imkanları ile çözme kabiliyetini kaybetmiş bir süreç yaşanıyordu. Böylesine asimetrik bir tablo vardı orta yerde. İşte bu tabloya bakarak Müslüman aydınların bir kısmı Garplılaşmaktan başka çözüm görmüyordu.

Akif ise bu tabloya bakarak ve yenilgi atmosferinin estirdiği bu eğilime kendini kaptırmamıştır. Dahası o kendi medeniyetini inşa eden değerlere de o değerler ekseninde şekillendirilmiş tarihe de sahip çıkmaktan geri durmamıştır. “Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem; /Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.” mısraları ile başlayan dile getirdiği tutumunu dilini daha da keskinleştirerek tarihini inkar eden ve onu tasfiyeye kalkışanları

Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam;
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam

beytinde soysuzlaşmakla suçlar.” (Ersoy, 2021, s. 763).

Bu mısralarda da görülebileceği gibi Akif'in dilinin keskin olduğu aşikârdır. Yalnızca birkaç şiirini okuyanların bile tanık olabilecekleri bu “keskin dili” kanaatimce sadece Akif'in sert mizacı ile açıklamak mümkün değildir. Onun kendi anlatımında bağımsızlığa olan aşkı, yumuşak başlı ama köleliği asla kabul etmeyen karakteridir onun dilini keskin kılan. Daha da ileri gider Akif: “*Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim, / Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim! /Adam aldırmada geç git, diyemem aldırırım. / Çiğnerim,çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım!*” (Ersoy, 2021, s. 763). Onun diline yansıyan keskinliği bu mısralarda dile getirilen hassasiyeti ile açıklayabiliriz. Bir zamanlar dünyanın en önemli ilim merkezleri olan İslâm şehirlerinin bugünkü virâneliğine, Müslümanların bu derece küçülmesine olan isyan çığığdır aynı zamanda O'nun dilini keskin kılan. Akif bir türlü kabul edemez mevcut durumu. *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde dile Türkistan coğrafyasına dair fevranı bu ruh halini örnekler. Bir zamanlar İbn Sina'ları doğuran kültürel iklim artık hurafelere gömülmüştür. Geçmişte rasathaneler kuran bu havzada şimdilerde hurafelere dalmış bulunmaktadır. Öylesine büyük bir irtifa kaybıdır ki, rasathaneyi kuran medeniyet havzasının insanları ay tutulması karşısında kadınıyla, kızıyla, erkeğiyle dümbelek çalarak kendini korumaya çalışmaktadır. Öte yandan da ahlaki çöküşü daha da yaygın ve dehşetlidir.

Ahlaki çöküşün hangi seviyelere vardığına dair şiirin sonraki mısraları okunduğunda bütün bu tablonun maskaraca bir taassuba gömülmüş ama kendini dinin hamisi gibi gören hocaların elinde yenilenmenin hemen her türüne körü körüne karşı çıkışın yol açtığı atmosferin resmini

çizer Akif. O bu ilimsiz hocaların milletin hayrı için hiçbir şey düşünemedikleri gibi düşünmeye kalkışan hemen herkesi İslam'ı değiştirmeye kalkışmakla suçlamalarını da beyinsizlik olarak tanımlar (Ersoy, 2021, s. 763). Özellikle de *Şark* şiirinde dile getirdiği perişanlığı kabul edemeyen bir mümine mahsus halet-i ruhiyeyi şiiri okuduğumuzda rahatlıkla görebiliyoruz.

İlâhî! Gördüğüm âlem mi insâniyyetin mehdi?
Bütün umrânı târihin bu çöllerden mi yükseldi?
Şu zâirsiz bucaklar mıydı vahdâniyyetin yurdu?
Bu kumlardan mı, Allâh'ım, nebîler fişkırıp durdu?
Henüz tek berk-ı îman çakmadan cevvinde dünyânın,
Bu göklerden mi, yâ Rab, coştı, sağnak sağnak, edyânın?
Serendib'ler şu sâhiller mi? Cûdî'ler bu dağlar mı?
Bu iklimin mi İbrâhîm'e yol gösterdi ecrâmı?
Harem'ler, Beyt-i Makdis'ler bu topraktan mı yoğruldu?
Bu vâdiler mi dem tuttukça bîhûş etti Dâvûd'u?
Hirâ'lar, Tûr-i Sînâ'lar, bu âfâkın mı şehkârı?
Bu taşlardan mı, yer yer, taşı Rûhullâh'ın esrârı? (Ersoy, 2021, s. 763)

Bir zamanlar insaniyetin beşiği olmuş, medeniyete kaynaklık etmiş, peygamberlere ev sahipliği yapmış iklimlerin yerinde şimdilerde bütün bütün yellere esmektedir. Hülâsa olarak söylersek, Akif'i feveran ettiren çöküşe geçmiş bir medeniyetin, onun merkez temsil eden bir devletin ve her gün biraz daha kendi değerlerinden kuşkuya düşen bir milletin halidir.

Bu çöküşün boyutlarını birkaç rakama dahi bakarak anlamak mümkündür: 1700 yılı itibariyle devletin toprakları ve egemen olduğu alanların toplam yüz ölçümü 24 milyon kilometre kareye yakındır. 1700-1913 yılları arasında vuku bulan toprak kayıpları sonunda, ülkenin yüz ölçümü; 4.980.000 kilometre kareye düşer. I. Dünya Savaşı sonrasında ise devletin yüz ölçümü yalnızca 775.010 kilometre karedir. Bu durumu izah edebilecek en açıklayıcı kavram “küçülme”, içeriden algılanışıyla söylersek “parçalanma”dır.³ Nüfus ile ilgili rakamlara baktığımızda da bu parçalanmayı açıkça görebiliriz. Nitekim 1872-74 nüfus sayımında takriben 40 milyon olan Osmanlı nüfusu I. Dünya Savaşı başlarında 18 milyon, Cumhuriyetin kuruluşu sonrası 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında ise 13.648.270'tir. Diğer bir ifade ile Osmanlı yaklaşık elli yılda nüfusunun üçte ikisini kaybetmiştir.⁴

³ Burada verdiğimiz rakamlara ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler aktarılmaktadır. Bu farklı veriler için bkz; Necdet Sakaoğlu, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası*, 1907-1908. 2007, s. 15.

⁴ Osmanlı nüfusunun değişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Y., Nisan 2003, İstanbul, s. 115.

Akif bu tabloyu *Şark* şiirinde sarsıcı bir şekilde tasvir eder. Garbın kanlı kabusunun göz açtırmayışından ve bu durumun asırlardır Müslümanların düşünsel ve pratik ataletiyle irtibatından bahseder. Yıkımın boyutlarını dile getirdiği dizelerde Akif, adeta bir ressamın gözümüzün önünde çizdiği bir tabloyu canlandırır. *Şark*'ı gezdiğinde neler gördün diyenlere harap iller, serilmiş hânümanlar; başsız ümmetler; yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar; buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar; bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar; düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar; esâretler; mezelletler; riyâlar; türlü illetler; örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar; ekinsiz tarlalar; cemaatsiz imamlar; gaza nâmıyla dindaşlarını öldüren büyük bir cehalet, emek vermeyi bırakmış bir kültürel iklimin tablosunu tasvir eder. Bu tablo karşısındaki halini ise şu ifadelerle dile getirir: “*Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum.*” (Ersoy, 2021, s. 763).

Akif'i bir gün Berlin'de, bir gün Necid Çölleri'nde ve Hicaz'da, bir başka gün Mısır'da ve nihayet Anadolu'nun birçok şehrinde görmemiz bu tarihsel gerçeklikle ilgilidir. O, mücadelesinin bir parçası olarak adı geçen yerleri karış karış gezmiş, bir gün kürsüde vaiz, bir gün diplomatik elçi, bir gün gazetede başmuharrir, bir gün ulema heyetinde görevli genel sekreter, bir gün üniversitede hoca ve nihai olarak bu milletin ontolojisinin belgesi olan İstiklal Marşı'nı yazan adamdır. Zira hayatın her vechesine ruh ve şekil vermiş bir tasavvurla vatanlaştırılmış, her karış toprağının bedeli şehit kanlarıyla ve alın teriyle ödenmiş bu coğrafyanın her köşesi işgale uğramıştır Akif'in çağında.

Elbette bu çoklu görgüyle büyük bir tecrübeyi de biriktirmiştir Akif. Karakoç'un kavramlaştırmasıyla Merkez İslâm'ını ete kemiğe büründüren bu karakter abidesi şahsiyet ile bahsi geçen tarihsel durum bir arada düşünülmeden Akif'i anlamak mümkün değildir. Şiirlerinde bütün çıplaklığıyla anlattığı yıkıma rağmen onu karamsarlığa düşürmeyen şey de hem bu çoklu tecrübe hem de olup biteni okuma biçimiyle ilgili olarak değerlendirilmelidir. O mevcut yıkımı ve pespayeliği kalıcı bir durum olarak görmez. *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinde kullandığı köprü metaforu ve etrafında gözlemediği pis, eski ve sakil evlere ilişkin değerlendirmesinden olup biteni kalıcı olarak algılamadığı anlaşılıyor. O gözünü mazide inşa edilen Süleymaniye'ye odaklamıştır. Bir kez olanın tekrar olmasını mümkün gören bu ufuk, yaşanan yıkımı dönemselleştiren bir derinlikle bakmaktadır meselelere. “*Öyle ta'zîb-i nigâh eyleme bedbîn olarak, /Bırak etrâfi da, karşında duran ma'bede bak.*” mısraları ve devamında Akif karamsarlık yerine bu milletin tarihsel olarak ortaya koyduğu medeniyet

birikimine dikkatleri çekmekte, bir gelecek inşası için o muhteşem eseri yapmayı mümkün kılan birikimi hatırlatmaktadır (Ersoy, 2021, s. 763).

Yukarıdan beri ortaya koymaya çalıştığımız mahşeri tablonun Akif'in ruhunda meydana getirdiği sarsılma, onun dillere pelesenk olmuş şu mısralarda canlı bir tabloya dönüşür:

“Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
Mahşerde mi biçârelerin, yoksa felâhı?
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
‘Yandık!’ diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun” (Ersoy, 2021, s. 763).

Kuşkusuz Akif'in birçok meseledeki yaklaşımı gibi Batı medeniyetine ilişkin yaklaşımını da bu gelişmelerden bağımsız ele almak uygun olmaz. Âsım'ın ağzından dillendirdiği “Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüz­süz.” mısraı da İstiklal Marşı'nda tanımladığı “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?” mısraı da yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler eşliğinde düşünüldüğünde bağlamında anlaşılabilir. Cemil Meriç'in Akif'i Tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağıran Nuh peygambere benzetmesi bu bakımdan önemlidir. Meriç'e göre “günümüzün Türk aydını gönlünü tutuşturan korkunç ve içinden çıkılmaz meselelerin cevabını Akif'te arayabilir. Şair tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağıran bir nevi Nuh Peygamber”dir (Meriç, 2016, s. 270). Ona göre

“Akif hem bir ülkenin sesidir hem de bütün bir kıtanın. Bu çığlığa kulaklarımızı ve gönlümüzü açık bulunduramazsak hatalarımızın sonu gelmez. Safahat'ı okuyun. Hem sonsuz bir zevk duyacaksınız hem de birçok hakikatlere aşına olacaksınız. Hem bir edebiyat şöleni hem de bir iman tazelemek. Akif'lere belki her zamandan çok bugün ihtiyacımız var.”(Meriç, 2016, s. 272).

Çağdaş İslâm düşüncesinin tarihi tecrübesine ve bunun en merkez noktasında yer alan Mehmet Akif'e bu zaviyeden yeniden bakmak, Meriç'in ifade ettiği “Akif'lere belki her zamandan çok bugün ihtiyacımız var” yargısını daha anlaşılır kılmak için onun yaşadığı dönemin gündemini ana hatları ile resmetmek işe yarayabilir. Ayrıntılarına dahi girmeden vereceğimiz tarihi tablo dikkate alındığında Müslümanların gündeminin ne olacağını kestirmek ise zor olmayacaktır.

2. MÜSLÜMANLARIN GÜNDEMİ: NASIL KURTULURUZ?

Elbette XIX. yüzyılı tanımlamak için çeşitli vurgular yapılabilir. Bizim açımızdan XIX. yüzyıl Osmanlı üzerinde Avrupa nüfuzunun pekişmesi demektir (Zürcher, 2002, s. 12). Avrupa'nın nüfuzu birbirini etkileyen üç farklı alanda tezahür etti (a.g.e, s. 13). Bunlardan

birincisi, Osmanlı topraklarının çok önemli bir kısmının işgale uğramasıdır. İkincisi, Osmanlı iktisadi, idari ve siyasi nizamının Avrupa'nın müdahalesine açık hale gelmesidir. Üçüncüsü de Avrupa'da gelişen modern bilgi sisteminin ve ideolojilerin Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında artan etkisidir. Söz konusu etkinin en çarpıcı belgelerinden biri Tanzimat Fermanı'dır. Fermanın yayınlanmasına yol açan bağlamı değerlendiren önemli kaynaklardan biri Fransa'nın uzun yıllar Osmanlı'da görevlendirdiği Engelhardt'ın *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Aliye'nin Tarih-i Islahatı* adlı eseridir. Engelhardt bu eserinde Tanzimat'ı "her şeyden önce Türkiye'ye karşı daha mülayım ve müsaadekâr davranmasını temin için Avrupa'yı memnun etme hareketi" olarak tanımlar (Engelhardt, 2017, s. 5). Dahası Engelhardt, Osmanlı'nın Tanzimat Fermanı ile tarihsel bir kırılma yaşadığını dile getiren şu çarpıcı değerlendirmeyi yapar:

“Devlet-i Osmaniye, devre-i inhitatinin en muzlim, en fena günlerini andıran bu hengam-ı buhranda düçar olduğu varta-i tedenniden kendini kurtarmağa, damarlarına yeni bir usare-i hayatiye zerk ile taze hayat bulmağa çalıştı; o zamana kadar daima kaçındığı, yabancı gördüğü bir medeniyet ile hal-i temasta bulunmak, o medeniyetin te'siratına tâbi' olmak istedi; bu suretle, yekdiğerine revâbit-ı medeniye ile merbût olmalarından dolayı kütle-i vahide teşkil eden Avrupa devletlerinin muavenet-i ma'neviye ve hayr-hâhânesini celp ve te'mine gayret etti ve günün birinde zaruret hükmünü alması muhtemel olan âlem-i İseviyyetin barbarlık âlemine karşı ittifakını tehire muvaffak oldu.” (Engelhardt, 2017, s. 5).

Engelhardt'ın bu değerlendirmesinde açık bir şekilde görünmektedir ki, Osmanlı 'yeni bir durum' ile karşı karşıyadır ve burada yeni olan şey “o (Avrupa) medeniyetin te'siratına tâbi olmak iste(mesiy)di”. Bu değerlendirmeye göre Osmanlı'nın merkezi ve yönlendirici bir iktidar odağı olmaktan uzaklaşmış olduğu görülüyor. Dolayısıyla Osmanlı Müslümanlarının ana gündemi de bu meseleler dolayımından şekillenmiş oldu (Işık, 2021, s. 50). ‘Büyük soru’ olarak da adlandırılan, “nasıl kurtuluruz?” sorusu tam da bu meseleri açıklığa kavuşturmak ve Avrupa'dan gelen çok yönlü meydan okumayı cevaplamak için dile getirilmiş kritik bir sorudur. Diyebiliriz ki II. Meşrutiyet'ten itibaren tüm fikir dünyamız esas olarak bu soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır (Işık, 2021, s. 50). Farklı kaynaklarda farklı şekillerde tasnifi yapılan bu cevaplar Türkiye'nin düşünce dünyasının ana eğilimlerini temsil etmektedir. Elbette yapılan yahut yapılacak her tasnifi katı ve keskin sınırlarla ayrılmış teorik çerçeveler yerine sorunları hangi öncelikle çözümlenmesi daha isabetli olacağı hususundaki eğilimler olarak görmek daha isabetli olacaktır. Nitekim, dikkatle bakıldığında her bir eğilimin dile getirdiği birçok hassasiyetin diğer eğilimlerde de bulunduğunu görebiliyoruz (Işık, 2021, s. 126-127). Bahsi geçen cevapların en önemli ayrışma noktalarından birini ise “gelenek” ve “yenilenme” karşısındaki tutumları oluşturmaktadır. Zira dönemin Müslümanlarını karşı karşıya getirdiği

yeni durumda değişim zaruret haline gelmişti. Ancak değişimin Müslümanları kendi geleneklerinden ve kimlik oluşturuvcu ilkelerden koparıp koparmayacağı kaygısı gittikçe önemli bir gündem oluşturdu. Bu durumda neyin değiştirilebileceği kadar neyi korumak gerektiği meselesi de müzakere edilecekti.⁵

Bu konunun dönemin Müslümanları tarafından nasıl algılandığını gösteren en çarpıcı ifadelerden biri Said-i Nursî tarafından dile getirilmişti. Said-i Nursî *Münazarat* adlı risalesindeki bir soruya verdiği cevapta karşı karşıya bulunan durumu şöyle tarif ediyor: “Eski hâl muhâl, ya yeni hâl ya izmihlâl.” (Nursi, 1918, ss. 52–53). Dönemin şartlarını da dikkate aldığımızda Said-i Nursî’nin bu tespitinin üç önemli hakikate işaret ettiğini söyleyebiliriz. İşaret edilen birinci hakikat, tarihte olup biteni tekrar etmek ve geriye döndürmek mümkün değildir. İkincisi, yeni bir şey yapmak gerekli hatta zaruridir; zira içinde buldukları durumun icaplarını yerine getirmeyenler yok olup giderler. Üçüncü hakikat ise canyakıcı bir kaygıya işaret etmektedir: Yeni olarak kavramlaştırılan şey, Müslümanları kendileri olmaktan çıkaran bir dönüşüme yol açabilirdi. Bu duruma mani olmak, yani hem yeni bir şey yapmak hem de kendi olarak kalabilmek nasıl mümkün olacaktı? Bu soru daha çok dönemin İslâmcılarının gündemleştirdikleri bir sorudur. Dönemin şartları dikkate alındığında Avrupa’nın etki gücü karşısında duyulan bu kaygı anlaşılabilir bir kaygıdır. Zira Avrupa’dan gelen meydan okuma “çoşkun bir sel” (seyl-i hurûşan) gibi dönüştürücü bir güce sahiptir. Bu dönüştürücü gücün Osmanlı aydınları arasında açıkça gündemleştirildiğini gösteren örneklerden biri Abdullah Cevdet’in şu cümlelerinde görülmektedir: “Medeniyet-i hazıra bir seyl-i huruşandır ki mecrasını Avrupa kıt’asında açmıştır, önüne gelen her mevaniyi bakemal-i şiddet zir ü zeber eder. Ahali-i müslime bu seylabe-i medeniyete mukavemetten ihtiraz etmelidir. Hayat-i millilerini ancak bu cereyana tabiiyet ile temin edebilirler”di (Cevdet, 1905, S. 5, s. 70). Öyleyse bu dönüştürücü gücü hesaba katarak bir duruş belirlenmesi gerekmektedir. Asıl mesele de tam bu duruşu belirleme noktasında ortaya çıkmış görünüyor. Akıntıya katılmak yahut başka bir yol belirlemek gerektiğini söyleyenler çağdaş Türk düşüncesinin ana akımlarının şekillenmesindeki ayrışmanın da tarafları oldular. Akışa katılmayı önerenlerin yer aldığı akımı Batıcılık, tarihi mirası yenilemenin kendi mecrasından kopuşa yol açacağını söyleyen yaklaşımı ise gelenekçi-muhafazakâr tutum olarak tanımlamak

⁵ Neyi ve neleri değiştirmek gerektiği meselesine neyi korumak gerektiği meselesini önceleyerek bakmak gerektiği hususunda önemli bir değerlendirme için bkz.; Said Halim Paşa, *Said Halim Paşa Külliyyâtı*, Haz: Vahdettin Işık, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, s. 63.

mümkündür. Meseleyi eski-yeni, doğu-batı, gelenek-yenilik ikilemleri yerine temel değerlerden vazgeçmeden hem tarihsel tecrübe ile hem de yeni dünyanın birikimi ile toptancı kabul ve redlere dayanmayan bir ilişki kurmayı mümkün gören akımı ise İslami Tecdid hareketi olarak adlandırılabiliriz. (Işık, 2020, s. 191). Yazımızın odağında yer alan Akif de İslami Tecdid hareketinin öncüleri içinde seçkin bir yer işgal etmektedir. Dolayısıyla gelenek ve yenilenme gerilimi Akif'in gündeminde de esaslı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. GELENEK VE YENİLENME GERİLİMİNDE AKİF'İN TUTUMU

“Hasbihâl” başlıklı makalesinde Akif memleketin fikir dünyasını resmederken yaşanan uzlaşmaz çelişkilere dikkat çeker. Metinde de görüleceği gibi bu uzlaşmazlıklar içinde en esaslısı geleneği temsil eden Şarkın birikimi ile yeniliği temsil eden Batı birikimine ilişkin tercihler arasında yaşanmaktadır. O bu uzlaşmazlığın yol açtığı savrulmayı şöyle tanımlar:

“Memleketimizde iki sınıf halk görürüz: ‘Ne varsa Şark’da vardır. Garb’a doğru açılan pencereleri kapamalıyız’ diyenler. ‘Ne varsa Garb’da vardır. Harîm-i ailemizi bile Garblılara açık bulundurmalıyız’ iddiasına kadar varanlar.

İyi amma bunun ortası yok mu diyeceksiniz. Evet var. Lâkin o kadar az ki birbirine neyzen bakışıyla bakan şu iki cemaatin arasında hiçbir mevcudiyet gösteremeyeceği için bunları da ister istemez, der-ceng-i evvel sürünün haricinde bırakılan biçarelere ilhak edeceğiz.

Bana öyle geliyor ki ne varsa Şark’da vardır diyenler yalnız Garb’ı değil Şark’ı da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Garb’da vardır davasını ileri sürenler yalnız Şark’ı değil Garb’ı da tanımıyorlar.”(Ersoy, 1911, s. 240)

Bu alıntıda açıkça görüldüğü üzere Akif’e göre olması gereken “hem Şark’ı hem Garb’ı tanıyan hem Hayyâm’ı hem Şopenhavr’ı okuyan; hem Muhyiddîn’i hem Spinoza’yı tedkik eden, Mevlânâ’ya âşık olduğu kadar Hind felsefesindeki hakikatleri de hırz-ı cân edinen” bir tutumdur (Ersoy, 1911, s. 240). Kuşkusuz bu tespitin bağlamı dikkate alındığında, Akif Müslümanların Doğu ile de Batı ile de sınırlandırılmayacak “başka” bir yaklaşıma sahip olması gerektiğini ifade etmek istemişti. O, “Doğu” yahut “Batı” kavram çerçevelerine hapsedilmiş bir kurgu yerine, referansını doğrudan İslâmi kaynaklar ve kendi tarih tecrübesine istinad ettirmiş ve yaşadığı zamanın karşı karşıya bıraktığı “yeni durum”un farkında olan bir ‘itidal’ önerisinde bulunuyordu. Akif mürekkep bir tezahür olarak tarihi ve toplumsal oluş halini, kategorik ve bize ait olmayan kavram çerçevesi içerisine yerleştirerek değerlendirmenin açıklayıcı olamayacağının farkında olarak, insanlığın var oluş halleri arasında geçişkenlikler olduğunun bilinciyle düşünür ve şu soruyu sorar: “İyi amma bunun ortası yok mu?” (Ersoy, 1911, s. 240). Esasen Akif’in sorduğu bu soru, farklı medeniyet

birlikleri arasında bile ortaklaştırılabilir unsurlar pekâlâ bulunabilir demek için dile getirilmiş bir cevaptır aynı zamanda. Nitekim cehli aşan bir bakışın bu ortaklaştırılabilir şeylerin farkına varabileceğini dile getiren Akif'e göre, sorun moda düşünme biçimlerinin rüzgârına kapılmaktan kaynaklanmaktadır.

Yazdıkları çok özel bir dikkat göstermeden okunduğunda bile görülebileceği üzere Akif geleneksel birikimi olduğu gibi tekrarlayarak sorunların üstesinden gelinemeyeceğini düşünmektedir. Onun *Safahât*'ın altıncı kitabı olan *Âsım* şiirinde dile getirdiği ifadeler bu düşüncesini göstermektedir. Akif cevapları olumsuz ve açık olan sorular sorarak durumu bütün açıklığıyla gösterir. Medreselerin çöküşünü ve İbn Rüşd, İbn Sina ve Gazali'yi yetiştiren medreselerin ancak onların eserlerini okuyup kuru bir mana çıkarmaktan başka bir eser ortaya koyamadığını dile getirir. Ardından da gelinen noktayı şu beyitle ortaya koyar:

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyacatını kabil mi telafi? Asla.
Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı (Ersoy, 2015, s. 86)

Peki, ne yapılmalıdır? O bir yenilenmeye ihtiyaç olduğu hususunda oldukça net bir kanaate sahiptir. Yukarıdaki şiirin devamında Akif bu yenilenmenin imkanlarını açıklar. Ona göre Doğrudan doğruya Kur'ân'dan ilham alıp asrın idrâkine İslâm'ı söyletmek gerekmektedir. Ancak bu kuru bir dava ile değil ilim ile mümkündür. Akif koca ilmiye sınıfında bu işe öncülük edecek fikri açık, ruhu nezih alimlerin yokluğuna hayıflanır. Oysa ortada sayısız hadise yaşanmaktadır. Bu hadiseleri bağlamında yorumlayacak usûl sahibi bir tek alim bile görünmemektedir. Var olan alimler ancak tarihsel tecrübeye yer alan kitapları tekrarlayıp durmaktadırlar. Dahası onlar Kur'an'ı ancak hastalara efsun, ölümlere kıraat olarak okumaktadırlar. Oysa Kur'an ölümler için değil diriler için gelmiş bir kitaptır. Akif bu tabloya rağmen bu dinin diri doğduğunu ve dipdiri olarak varlığını sürdüreceğini vurgular. Ardından da bu dinin çağı ıskalamayı değil beşeriyetin yürüdüğü yolda onlara eşlik etmeyi öngörmektedir. Aksi halde Müslümanlar görevlerini ifa etmeseler de İslam yürüyüşünü sürdürecektir. Akif Müslümanların daima Hakk'a ve hakikate arka çıkması gerektiği, bu kararlılığın zulmün ortalığı sardığı bir zamanda daha da artması gerektiğini belirtir.

Akif bu sorunların üstesinden gelebilmek için bir yenilenmeye ihtiyaç olduğunu özellikle işler. Ancak yenilenmeye ilişkin teklifinde onu Batıcılardan ayıran önemli bir fark bulunmaktadır. O yenilenmenin "mâzî'yi yıkmaya kalkışma"dan yapılması gerektiğini, aksi halde, geçmişe yönelik hücumların aslında geleceği kendi ellerimizle yıkmaya yol

açabileceğini bildirir. Zira Akif yenilenme ile tarihi birikim arasındaki irtibatın koparılmasının ciddi sorunlara yol açacağını düşünür. Bir nevi Akif'in bu konudaki manifestosu kabul edilebilecek değerlendirmeler şöyle dile getirilir:

“Dünyâ koşuyorken yolun üstünde yatılmaz;
Davranmayacak kimse bu meydâna atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Mâzîyi, fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücûmu:
Mâzîsi yıkık milletin âtîsi olur mu?
Ey yolcu, uyan! Yoksa çikarsın ki sabâha:
Bir kupkuru çöl var; ne ışık var, ne de vâha!” (Ersoy, 2015, s. 86)

Mevcut sorunların hem hiçbir yenilenme çabası olmadan aşılamayacağını hem de maziyi yıkarak bir yenilenmeye kalkışmanın doğuracağı felaketin farkında olan Akif, bu yenilenme çabasının mecrasını ve mihrakını belirleme meselesini hayati bir mesele olarak görmektedir. Akif, başarının sırrını ilim ve ahlak sahibi olmayı ayırıştırılamaz iki haslet olarak görmektedir. İlim ise insanlığın ortak mirasıdır ve Garb'ta da olsa alınması gerekir. Zaten Garb'tan alınması gereken de fuhuş, içki gibi kötü hasletler değil bilim ve teknik birikimdir. Bağımsızlaşmanın başkaca bir yolu yoktur Akif'e göre. O bir şeyin “kıymet”ini bir ihtiyaca tekabül etmesiyle ölçer. Nitekim,

“Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!”

derken Akif'in kastı tam da zeminsiz kıymet iktibasının abesliğini dile getirmektedir (Ersoy, 2015, s. 86).

O Garb'ı bir mihrak olarak gören ve kurtuluşu onlar gibi olmakla elde edebileceğimizi düşünenlerle tam tersine yenilenme nâmına her ne yapılırsa yapılsın, onu Garb'a ait gören ve Garb'ta olan her şeyi de düşman olarak belleyen anlayışların ifrat ve tefrit uçlarını oluşturduğunu düşünür. Ona göre bir uçta toplumda iki uç düşünceyi taşıyan bir kopuş yaşanmaktadır. Kopuşun bir ucunda mütefekkir geçinenler diğer ucunda ise avam yer almaktadır.

Mütefekkir geçinenler Şark'ın gelişip ilerlemesinin tek yolunun Avrupalıların izinden yürümek olduğunu düşünmektedir. Üstelik bu iz sürmenin sadece bilim ve teknik ile sınırlı bir takiple sınırlı olmadığını, dahası Garb'ın düşüncelerini kendine mal etmesini, Batılı gibi aynı kalıptan çıkmışçasına aynı duygulara sahip olmasını, edebi ve toplumsal meseleler başta olmak üzere hemen her meselede Garb'ı taklit etmekten başka bir çıkar yol bulunmadığını varsaymaktadır bu mütefekkirler. Aynı mütefekkir taife işi daha da ileri götürerek dini

gelişmenin önündeki engel olarak kabul ettikleri için ondan kurtulmak gerektiğine inanmaktadırlar. Avam ise aydınların tam aksine Garb'ta olan her ne varsa ona düşmanlık etmektedir. Öyle ki, bu yenilik kendi muhitinde meydana getirilmiş ve haklı bir temele dayanmış olsa bile ona da düşmanlık etmektedirler. Hatta bu avam neredeyse yenilik namına vahiy inse dahi onu bile kabul etmeyecek derecede bir taassuba gömülmüş bulunmaktadır (Ersoy, 2015, s. 86). Akif'e göre aydın ile avam arasındaki bu kopuş Müslümanlar açısından ölümcül bir realitedir ve mutlaka aşılmalıdır. Bunu aşmanın yolu vardır ve Akif'in zihni berraktır. O çok saygı duyduğu ve "seyyâh-ı âlem" olarak da bilinen Abdurreşid İbrahim Bey'in ağzından yazdığı şiirde çözümün başkalarından transfer edilecek bir şey olmadığını, onu milletin kendi varlığını üzerine inşa ettiği ilkeler ve tecrübeler çerçevesinde mümkün olduğunu açık bir şekilde gösterir (Ersoy, 2015, s. 86).

Ne var ki, Akif'in geleneğe ve yenilenmeye dair bu tutumu Türk düşünce tarihinde, farklı mülahazalarla da olsa, eleştirilere maruz kalmıştır. Üstelik bu eleştiriler sadece Tevfik Fikret, M. Zekeriya Sertel, Şükûfe Nihal, Nurullah Ataç, Nâzım Hikmet gibi Batılılaşmacı aydınlarla sınırlı da değildir. Akif ile aynı dünya görüşüne sahip oldukları varsayılan Ahmed Davutoğlu-ki, döneminin önemli alimlerinden birisidir ve Yüksek İslam Enstitüsü'nün müdürüdür-, özellikle edebiyat dünyasında saygın bir yeri olan Rasim Özdenören ve düşünce tarihi çalışmaları ile son dönemde kendine itibarlı bir yer edinen İsmail Kara gibi muhafazakar isimler de Akif'in yaklaşımını eleştirmektedirler. Batılılaşmacıların yaklaşımında Akif'in geleneği bütün olarak reddetmemesi, muhafazakarların yaklaşımlarında ise çağdaş bilimsel yaklaşımı benimseyen ve geleneği eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren tutumu sorun olarak görülmektedir.⁶

⁶ Akif hakkında yapılan değerlendirmeler için bkz.; Dilber, K. C. (2008). Mehmet Akif Ersoy'a Kanon Dışı Bakış, *Hece Dergisi Mehmet Akif Özel Sayısı*, Yıl:12, Sayı:133, Ocak 2008, s. 197-215.; Özlük, N. (2014). Mehmet Akif'in Mısır Dönüşü ve Vefatı Günlerinin Dönemin Matbuatına Yansımasına Dair Bibliyografya. *İlmi Araştırmalar*, 0 (23), 151-154.; Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6500/86141>.; Akif'e yönelik Batıcı eleştirilerin bir örneği *Yeni Adam* dergisinin 11 Mart 1937 tarihinde yayınlanan 167 numaralı sayısında başlayıp 15 Nisan 1937 tarihli 172. sayısında sona eren bir soruşturmada açıkça görülebilir. Dergide Akif'in insani özelliklerinden şairliğine, İslamcı karakterinden Türk inkılabına yönelik tutumuna kadar farklı hususlardaki yaklaşımı soruşturmada ele alınır. Ankete 18 katılan yazar ve şairin çoğu Akif'i eleştirmek ve tahkir etmek hususunda adeta birbirleriyle yarışır. Öte yandan muhafazakâr kesimdeki eleştirilerde ise Akif "müsteşrik bir bakış"a sahip olmakla ve Batı'ya karşı "teslimiyet tavrı" göstermekle suçlanacaktır. Muhafazakarların eleştirileri için bkz.; İsmail Kara, Akif'in Aktif Din ve Ahlak Anlayışı, *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Haz: Vahdettin Işık, Zeytinburnu Bel. Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 115-133.; Rasim Özdenören, Müslüman bir düşünür olarak Mehmet Akif'in çelişkileri, *Hece*, (133, Ocak 2008), s. 70-77.

4. GELENEK VE YENİLENME GERİLİMİNDE AKİF'İN TEKLİFİ

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Akif içinde bulunulan durumu ya geleneğe yahut yenilenmeye taraf olmak meselesi olarak gören yaklaşımlardan farklı bir yaklaşıma sahip görünmektedir. O geleneğe ve yenilenmeye dair nasıl bir tutuma sahip olunması gerektiği hususunda beş (5) ana ilkeyi esas alan bir yaklaşımı çözüm çerçevesi olarak benimsemektedir. Onun çözüme dair tekliflerini maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Gelenekle yahut yeni olanla ilişkimizi belirlerken esas alacağımız şeylerden birisi bu tercihin karşı karşıya bulunduğumuz bir ihtiyacı karşılaması yahut bir sorunu çözmesidir. Bu yüzden gelenekte olanı “muhafaza etmek” gerekiyorsa onu korumak, “yeni” bir şey tahsil etmek gerekiyorsa onu tahsil etmek esas alınmalıdır. Nitekim Akif başka bir medeniyet havzasında üretilmiş herhangi bir şeyi bir ihtiyacı karşılıyorsa gerekli olarak görür. Onun itirazı salt moda olduğu için başka kültürlerle özenmekle ilgilidir (Ersoy, 2015, s. 86). Mesela o ilim ve tekniğin bize düşmanlık eden Avrupa'dan alınmasında bile herhangi bir beis görmez. Bu düşüncesini temellendirirken de iki temel gerekçe dile getirir. Birinci gerekçesi ilim ve teknik olmadan varlığımız devam ettirmemizin mümkün olmadığı yani bunların artık zorunlu ihtiyaçlar halini almasıdır. İkinci gerekçesi ise, bilim ve tekniği Akif herhangi bir medeniyete özgü bir şey olarak değil, insanlığın ortak mirası olarak görür (Ersoy, 2015, s. 86).

2- Çözüme dair girişeceğimiz bir çabanın hem kendi inançlarımızla hem de tarihi-toplumsal gerçeğimizle çelişmemesi gerekir. Yaşadığımız sorunları kavrama ve üstesinden gelme hususunda Akif'in teklifini ifade eden *Safahât*'ın Altıncı Kitabı olan *Âsım*'da bu durumu hikaye eden bir köylü ve öğretmen bölümü vardır. Akif orada Batı tarzı bir eğitim almış ve yaşadığı yere yabancılaşmış bir figür olarak öğretmenin toplumdaki algılanışını anlatır. Köylü çocuklarını okutmak ve yaşadığı sorunları çözebilmek için ilme kıymet vermek gerektiğinin farkında olduğu için fedakârlık yapmış ve fakat kendine her anlamda yabancılaşmış ve mütekebbir bir kişilik olarak köye gönderilen öğretmenden kurtulmak istemektedir. Hikâyede Akif sorunun ülkenin gerçekliğine yabancılaşan bir aydınının hem kendi yapıp etmelerinde hem de toplumda kabul görmesinde bir krize yol açacağını düşünmektedir (Ersoy, 2015, s. 86).

3- Yapacağımız şeylerin çözüme katkıda bulunması için iki şeyi birlikte temin etmesi gerekmektedir: Marifet ve Fazilet. Çünkü milletlerin geleceği bunlara bağlıdır. Marifet yani

ilim toplumun ihtiyaçlarını karşılamada ve sorunlarını çözmeye gerekli bütün sebepleri anlamamızı sağlar. Fazilet yani erdemli bir tutumu benimsemek ise bilimin açığa çıkardığı bu sebepleri dikkate alarak ülkenin iyiliği için gelişmesi için istihdam eder. Bu yüzden marifet kudreti olmazsa bir toplumda sadece faziletle yol alamaz; zaafa düşer. Zamanla ilkel bir topluluğa dönüşür. Dahası bu duruma düştüğünü anlamayacak kadar farkındalığını dahi kaybeder. Aksine bilimsel birikimi olan ama faziletten yoksun bir toplum olmanın da sayılamayacak kadar fazla mahzuru bulunmaktadır. Bu felaket Akif'in ifadesiyle "Beşerin ruhunu tesmim edecek karha", yani insanlığın ruhunu zehirleyecek bir çıbandır (Ersoy, 2015, s. 86).

Görüldüğü gibi Akif'e göre marifet yani ilim toplumun ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını, fazilet ise elde edilen imkânların hangi önceliklerle kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Eğer bir millet ilmin sağlayacağı imkânlardan mahrum olursa zaafa düşer; ilkel şartlarda yaşamaya mahkûm olur. Millet ilmin imkanlarına sahip olup da faziletten mahrum kalırsa o zaman da topluluklar için sonu gelmez felaketler kaçınılmaz olur. Dolayısıyla bir toplumun iflah olması için hem ilim hem de fazilete birlikte sahip olması gerekiyor.

4- Yenilenmenin amacı bekayı temin etmek olmalıdır. Akif bekayı temin etmek isterken var olanı bütünüyle gözden çıkarmayı makul bir yol olarak görmez. Zira toplumda uzun süre varlığını sürdürebilmiş değerler ve kurumlar gerek milletin varlığını üzerine inşa ettiği ortak kabulleri gerekse de bir arada yaşamanın gereklerini karşılama imkanlarını barındırdığı için var olabilmıştır. Öyleyse kurumların işlevlerini yerine getirmede bir eksiklik görülüyorsa yapılması gereken kurumları yıkıp yerine kendi tecrübesinin sonucu olmayan bir başka şeyi ikame etmek değil, var olanın zaafalarını gidermektir. Akif'in döneminde kullanılan ifadeyle söylersek, tebdilen değil tadilen ıslah yoluna gitmektir((Said Halim Paşa Külliyyatı, 2019, ss. 50-51)) Akif tarihsel birikimi değersizleştiren ve o birikimin ürünü olarak var olmuş eserleri, kurumları tasfiye etmeye kalkan insanların yaptıklarını cahilce bir eylem olarak görür (Ersoy, 2015, s. 86). O koskoca tarihi tecrübenin görkemli birikimlerini sembolleştiren Süleymaniye örneğini vererek mevcudu yıkmak yoluyla girişilecek çözüm arayışlarının nasıl bir fecaatle sonuçlanacağını göstermek istemiştir. O mevcudu yıkıp başka bir şey yapmak yerine mevcut olanda görülen eksikliği, zaafı yahut işlev kaybını telafi etmenin niçin tadilat yoluyla yapılması gerektiğinin hikmetini de daha önce de alıntıladığımız *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirinin son bölümünde yer alan mısralarda 'milletin sine-i mazisine merbut' olmakla irtibatlı olarak açıklar. Dolayısıyla görülen bir sorunu aşmak için bir aşı yapılacaksa o yapılacak aşının

kendi geleneğinin tecrübesi ışığında elde edilmiş olması önemlidir. Aksi halde mevcut birikimin köklerle irtibat kurmasına mani olacak bir tasfiye girişimi milleti geleceğe taşıyacak kaynakları kendi elleriyle kurutmaktan başka bir sonuç doğurması mümkün değildir (Ersoy, 2015, s. 86). Ne var ki gittikçe güçlenen bir yıkıcı tutum oluşmaktadır ve Akif bu tutumun çözüme değil tasfiyeye yol açacağına inanmaktadır. Onun için çözüm tasfiyeyi değil, inşayı esas almaktan geçmektedir. Dönemin ölümcül realitesi olarak tanımlanan “ikilik”lere gerek yoktur (Tanpınar, 1988, s. 136). İnsanları ikilemlere mecbur bırakmak çözüm yolunda elbirliği yapmayı engelleyen bir kıskacı göstermektedir.⁷

5- Gelenekle de başka medeniyet birikimleri ile de kuracağımız ilişki “taklit” ile değil çağının gerçekliğini kavramış ve kendini özne olarak konuşturmuş bir “tedevvün” ile olmalıdır. Tedevvün bizzat özne olarak, gereken şeyleri seçmeyi ve seçilen şeylerden bütünsel bir düzen oluşturmayı gerektirir. Yani tedevvünde bizatihi bir özne olarak seçici ve inşa edici bir konuşlanma vardır. Oysa taklitte kendini özne olarak konuşturmayan pasif alıcı bir tutum vardır. Salt alıcı bir konuşlanma ile karmaşık sorunların üstesinden gelinmesi ise mümkün değildir. Onun “Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,/ Kendi mâhiyyet-i rûhiyyeniz olsun kılavuz” diyerek dile getirdiği şeyi bu şekilde anlamamız gerekir. Nitekim aynı mısraların devamında Akif medeniyeti bir ağaca benzetir ve bu medeniyeti yeniden ihya etmenin yolunu anlatır. Orada dile getirdiği şeyler özne olarak kendini konuşturmanın ne anlama geldiğini göstermektedir. Akif ağaç metaforunda kullandığı ağacın gövdesi, dalı ve budağı ile ilimleri, sanatları ve kurumları ifade etmektedir. Ve eğer bu unsurların “milletin sine-i mazisi”nden, yani geleneğinden beslendiğini özellikle vurgular. Akif bunu Allah'ın takdiri olarak görür. Ona göre yapılması gereken zamanın ve muhitin ihtiyaçlarını karşılama yeterliği olan bir çabaya girişmektir. Bunu da başkasından beklemeden kendi emeklerimiz ile yapmamız gerekir.⁸

⁷ Bahsi geçen ikilik dönemin birçok aydınının gündemindedir. Bu konuda daha ayrıntılı bazı değerlendirmeler için bkz; Vahdettin Işık, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Düşüncesinde Doğu ve Batı Algısı, İctihad ve Sirat-ı Müstakim Dergileri Örneği*, İbn Haldun Üniv. Yay., İst. 2021, s. 107, 145-161, 318.

⁸ Bu bağlamda Akif'in çözüm için gerekli olduğunu dile getirdiği “sa'y-ı belîğ” ifadesi önemlidir. Klasik kaynaklarda “belîğ” ifadesi iki temel niteliğe sahip olmakla irtibatlı bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu niteliklerden birincisi gerçekliği nasılsa öyle ifade etmek, ikincisi ise lafzın kulağa, mananın da kalbe aynı anda ulaşmasıdır. Bu durumda sa'y'in belîğ olması için hem çabanın gerçekliğe muvafık olması hem de bu çabanın şeklinin/usulünün ve muhatabında bıraktığı te'sirin maksadı hâsıl etmesi gerekir. Bkz; Nusrettin Bolelli, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İFAV Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2011, s. 28-29; Ali Bulut, *Belâgat -i Müyessere, Me'ânî- Beyân-Bedî'*, İFAV Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016., s. 30.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı karşı karşıya geldiği krizi yeni düzenlemeler yaparak aşmaya çalışmıştır. Ne var ki bu düzenlemelerle birlikte Osmanlı fikir ve siyaset çevrelerinde yeni bazı tartışmalar da gündemi işgal etmiş görünmektedir. Bu tartışmaların en önemli başlıklarından birini gelenekle ve çağdaş dünyanın birikimi ile nasıl bir irtibat kurmak gerektiği meselesi oluşturmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde daha da belirginleşen fikir akımlarının ayrışma noktalarında bu konuya dair tercihlerin belirleyici bir yeri var diyebiliriz. Dönemin en etkili akımları içinde yer alan İslami tecdid akımının öncü şahsiyetlerinden Mehmet Akif'in de bu tartışmalara katıldığını görüyoruz. Akif *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* gibi dönemin etkili yayın organlarında başyazardır. Sonraki süreçte verilen istiklal mücadelesinde de doğrudan rol üstlenmiş ve bu ülkenin İstiklal Marşı'nı yazmıştır. Dolayısıyla Akif'in bu konudaki düşüncelerinin açıklığa kavuşturulmasının Türkiye'nin fikir dünyasında hala etkisini sürdüren gelenek ve yenilenme bağlamında yapılan tartışmaların bağlamını anlamaya katkı sunacaktır.

Öncelikle ifade edebiliriz ki Akif dönemin birçok aydınından farklı olarak meseleyi eski-yeni, gelenek-modernlik, doğu-batı gibi ikilemler içerisinde görmemektedir. Onun için asıl olan bütün bir insanlık tecrübesi ile hangi ilkeler çerçevesinde irtibat kurmanın doğru olacağını belirlemektir. Bu ilkeler çerçevesinde geleneksel miras ile de modern birikimle de irtibat kurmamız mümkündür hatta gereklidir. Bizim tespit ettiğimiz kadarıyla Akif' tarihi-toplumsal varlık alanında yaşanan durumları değerlendirmede 5 temel ilke belirlemiş görünmektedir. O tercihlerimizi belirlemede ölçüt olarak bir şeyin ihtiyaçlarımızı karşılayıp karşılamadığına, kimliğimizi belirleyen inançlar ve toplumsal gerçekliğimiz ile çelişip çelişmediğine bakmak işin pratik veçhesini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da girişeceğimiz çabanın bizim geçekliği bağlamında anlamamıza imkan sağlayan marifeti ve bizim varlıkla kuracağımız ilişkinin ahlaki bir temelde olması anlamında fazileti birlikte sağlaması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilirliği de tarihi-toplumsal tecrübemizin hasılası olan kavramlarımızı ve kurumlarımızı bütünüyle gözden çıkarmakla değil bu müktesebatta bulunan zaafı tamir ederek bir tadilat yapmakla mümkündür. Nihai olarak Akif bütün bu kapsamlı çabanın başkalarının tecrübesi ile varlık kazanmış kavramların ve kurumların transferi ile değil bizzat kendimizi özne olarak konuşlandırmak şartıyla girişeceğimiz bir çabayla mümkün olabileceğini dile getirir. Akif'in tespitlerinin hem kimlik oluşturucu ilkeleri hem de tarihi toplumsal gerçekliği dikkate alan bir yaklaşımın ürünü olduğunu söyleyebiliriz

6. KAYNAKÇA

- Bolelli, N. (2020). *Belagat Arap edebiyatı*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bulut, A. (2016). *Belâgat -i müyessere, me'ânî- beyân-bedî,*, İfav Yayınları, 2. Baskı.
- Cevdet, A. (1905). *İctihad*, 1(5), 70.
- Cevdet, A. (1913). Şime-i muhabbet. *İctihad*, 1984.
- Dilber, K. C. (2008). Mehmet Akif Ersoy'a kanon dışı bakış, *Hece dergisi Mehmet Akif özel sayısı*, Yıl:12, Sayı:133, Ocak 2008, s. 197-215.
- Edib, E. (2010). *Mehmed Akif hayatı eserleri ve yetmiş muharririn yazıları* (F. Gün, Ed.). Beyan Yayınları.
- Engelhardt, E. P. (2017). *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin tarih-i ıslahatı 1826'dan 1882'ye*.
- Ersoy, M. A. (1911). Hasbihal. *Stratümüstakim*, 6, 240.
- Ersoy, M. A. (2015). Asım, *Safahat*. Yazar Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2021). *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy şiir külliyyatı: Safahat* (N. Turinay, Ed.). Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Gökdağ, K. (2021). İbn Haldûn'un habitusu'na İbn Haldûncu bir ziyaret: Et-ta'rif'teki sosyal, siyasî ve fikrî koşullar. *Mukaddime*.
- Haldun, İ. (2011). *Bilim ile siyaset arasında hatıralar* (V. Akyüz, Trans.). Dergâh Yayınları.
- Işık, V. (2020). Türkiye'de İslamcılığı yeniden düşünmek: Muhafazakâr yahut modernist reddiyecilik arasında". L. Sunar (Ed.), *Müslüman dünyada çağdaş düşünce* (1st ed., Vol. 1). Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Işık, V. (2021). *II. Meşrutiyet dönemi Türk düşüncesinde doğu ve batı algısı İctihad ve Strat-ı müstakim dergileri örneği* (S. C. Tali, Ed.). İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Karakoç, S. (2011). *Mehmed Akif*. Diriliş Yayınları.
- Kara, İ. (2011). Akif'in aktif din ve ahlak anlayışı, *vefatının 75. Yılında uluslararası Mehmet Akif Ersoy sempozyumu bildiriler kitabı*, haz: Işık, V., Zeytinburnu Bel. Kültür Yayınları, s. 115-133.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914)* (B. Tırnakçı, Trans.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Kültürden irfana*. İletişim Yayınları.
- Nursi, B. S. (1918). *Münazarat*.
- Özdenören, R. (2008). Müslüman bir düşünür olarak Mehmet Akif'in çelişkileri, *Hece*, (133, Ocak 2008), s. 70-77.
- Özlük, N. (2014). Mehmet Âkif'in Mısır dönüşü ve vefatı günlerinin dönemin matbuatına yansımalarına dair bibliyografya. *İlmi Araştırmalar*, 0 (23), 151-154. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6500/86141>

Paşa, S. H. (2019). *Said Halim Paşa külliyyatı* (Çev. Işık, V.). Ketebe Yayınevi.

Tanpınar, A. H. (1988). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Yeni Adam Dergisi, Sayı: 167, 11 Mart 1937; Sayı: 172, 15 Nisan 1937.

Zürcher, E. J. (2002). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. Gönen, Trans.). İletişim Yayınları.